

Szendrői Győző

Fiatalon Kádárék börtönében

(Részlet)

Az évnyitó napján, 1958 szeptemberében napsütéses szép idő volt. A Petőfi Gimnázium diákjai a Horváth Kertben gyülekeztek, kisebb-nagyobb csoportokba verődve tárgyalták a nyár eseményeit. Fontos, majdhogynem politikai értékű újdonságnak számított a hír, hogy az Anna Presszóban felállítottak egy „Wurlitzer” nevezetű zenegépet, melynek hangfalaiból egy forint bedobása után a legújabb nyugati slágerek zengtek fel. Ezen a nyáron énekelte Luis Prima rekedtes hangján a „Bona Sera Signorina” című dalt először, és 1958 nyarán vált közismertté a „Híd a Kwai folyón” című amerikai film füttykórusban előadott kísérőzenéje is. Ezek és ehhez hasonló események szolgáltak legtöbb beszélgetésben témául, de elterjedt gyorsan egy hír is, melyet csak suttogva mertek a diákok egymás közt továbbadni: A nyár folyamán letartóztatták több iskolatársunkat. Amikor meghallottam a nevet, rossz érzetem támadt. Semmi kétség nem férhetett hozzá: felfedték a szervezetünket!

Ebben az évben kerültem a gimnázium harmadik osztályába, melynek óráit, mielőtt engem is letartóztattak volna, még egy hétig látogathattam. Mint később kiderült, az én személyemet azért vették egy kis kísérlettel őrizetbe, mert figyelték, kivel állok az iskolában, iskolán kívül kapcsolatban. Gimnáziumi tanulmányaimat 1956-ban, a forradalom őszén kezdtem meg. Édesapám, aki munkaügyi bíró volt, annak az évnek a tavaszán halt meg – sokak szerint szerencséjére, mert a megtorlások folytán őt is biztos bebörtönözték, ha nem éppen felakasztották volna. Ezzel a megjegyzéssel csak arra akartam utalni, milyen neveletésben részesültem.

A forradalom leverése után a kommunista érzelmű tanárokkal – nem sok volt belőlük – egy ideig még nyíltan lehetett vitatkozni. Meg akarták értetni velünk, hogy a megmozdulás egészében csak egy maroknyi csőcselék műve volt, a rendes emberek ijedten ültek otthon, ki sem mentek az utcára. Az ilyesfajta agitációban latin és történelem szakos tanárnőnk, Tömény Péterné tüntette ki magát leginkább. Nehéz helyzetben volt, mert viharzottak rá a kérdések, melyekre nem tudott kielégítő választ adni. Ha ő a megmozdulást „ellenforradalomnak” nevezi, kérdezték tőle többen

is, akkor mi fedi a „forradalom” fogalmát? Tán csak nem a Rákosi-féle diktatúra, mert bizony annak a felszámolására indult meg a népmozgalom. A vitákban jócskán kivettem részemem, apám már nem élt, így neki nem árthattam. Az csak később tudódott ki, hogy a magukat meggyőzni nem hagyó diákok szülei komoly meghurcoltatásban részesültek. Egyik osztálytársam édesanyját fia az iskolában kinyilvánított meggyőződése miatt bocsátották el vezető állásából. Karácsony táján a nagy hévvel folytatott eszmecsereknél hirtelen vége szakadt. A visszaszerzett hatalom mámorában már senkit nem akartak a kommunisták meggyőzni. A párt egy új irányvonal szellemében már a büntetés és megfélemlítés eszközeivel hatott a tömegekre. „Reszkess, te sötétben bujkáló, aljas ellenforradalmár!” Ez volt a jelszavuk és ellenforradalmárnak minősült mindenki, aki „forradalom”-ról mert beszélni.

A válasz erre a lépésre a MUK jelszóban fogalmazódott meg: „Márciusban Újra Kezdjük!” Senki nem tudta pontosan, milyen eseményekkel járnak majd a március 15.-i ünnepek, de sokan hittek egy új megmozdulás kezdetében. Amikor Csukás Endre az iskola folyosóján, megfelelő beállítottságomat ismerve megkérdezte, lenne-e kedvem és bátorságom egy titkos szervezet keretein belül hasonló gondolkodásúakkal kapcsolatba lépni, örömmel mondtam igent. Határozott elképzeléseink ekkor még nem voltak. Az egyetlen konkrét cél arra irányult, hogy készen álljunk, ha „történik valami” és szükség lesz egy szervezett fiatalokból álló egységre. Az összejövetel jobbára tervezetésekből álltak, a feladatok megvitatása egy kérdéscsoport körül keringett: Hogyan tarthatjuk a köztudatban ébren a forradalom gondolatát, hogyan lehetne fegyverhez jutni, milyen módon kapcsolódhatnánk be az eseményekbe, ha megindul újra egy forradalmi folyamat?

Március 15. nem hozta meg a kívánatos eseményeket. Az iskolai ünnepeket betiltották, Budapest utcáin nyitott teherautókon pufajkások robogtak reggeltől estig keresztül kasul a városban. Október 23.-ára, a forradalom kitörésének első évfordulójára röpcédulás akciót terveztünk. A nyomtatványok nem készültek el időre, így aztán a szovjet támadás évfordulóján

aggattuk tele az utcákat a kis felszólítással „Emlékezzünk november 4.-re!” De nem ez volt az egyetlen ilyen jellegű akció. A Kiskörút egyik tűzfalán, a Kossuth Lajos utca és a Rákóczi út találkozásánál egy jó ideje ott éktelenkedő, mésszel odapingált felirat, „Éljen Kádár”, átváltozott egy éjszaka „Féljen Kádár”-ra. A rendszer hűségese harcosai sem voltak azonban restek, bátran kiegészítették a felszólítást (fényes nappal!) a „ne” tagadó szócskával és így „Ne féljen Kádár” lett belőle. Ám harmadnap, éppen november 4.-re virradóan már ez a felirat díszítette a meztelen téglákat: „Ne féljen Kádár, majd megkapja a magáét”. A szócsata ilyen értelmű befejezése Kovács Peti, egy akkor éppen 15 éves kőműves tanonc műve volt, aki főnöke tudtával vitte el az építkezésről, ahol éppen dolgoztak, a vita lezárásához szükséges meszesvödört és meszelőt.

1958 tavaszán nyilvánvalóvá vált, hogy egy nagyobb horderejű felkelésről az adott körülmények között szó sem lehet, így azon kezdtünk tanakodni, mit lehet ennek ellenére a cél érdekében tenni. Akadt olyan elképzelés is, hogy be kellene épülni a KISZ-be, majd később az MSZMP-be és párton belül bomlasztani. Én ennek a megoldásnak határozott ellenzője voltam, a legmagasztosabb eszmények sem készíthetők volna arra, hogy belépjek a pártba. Az általam javasolt alternatíva a Petőfi Kör mintájára létrehozott, teljesen legálisan működő szabad egyletekből állt, ahová mindenki, pártállásától függetlenül beléphet és ahol mi hangadókként uralhatnánk a mezőnyt. A magam részéről meg is szerveztem osztályunkban egy úgynevezett önképzőkört, melynek keretein belül saját irodalmi szerzeményeinket vitattuk meg. Ez a szervezet rövid idő alatt, jóllehet csak a mi kis köreinkben, nagy népszerűsége tette szert. A Kincses Kalendárium 1958-as vagy 59-es évkönyvében (nem emlékszem pontosan) megjelent a csoportról egy riport, amelyben egy kép alatt a következő szöveg állt: „Ezek a fiatalok már az élet komoly vitáira készülnek”.

Gyorsan végrehajtható operatív cselekményekről is tárgyaltunk kiadósan. Az egyik elképzelés egyszerű elemekből tevődött össze: Megtámadunk egy rendőrt, elveszük a fegyverét és egy nyilvános helyen engedjük félmeztelenül szabadon, hadd lássa a nagyközönség, milyen nagy hősök Kádár harcos katonái. Ennek a „hadi cselekménynek” minden bizonnyal nagy hírhatása lett volna, mégis le kellett tennünk megvalósításáról. Egyfajta elbizonytalanodás ekkorra már úrrá lett rajtunk. Egyre több jel mutatott arra, hogy megfigyelés alatt állunk. Ha a Vérmezőn vagy a Városmajor padjain ülve tervezgettünk, időről időre gyanús kinézetű alakok tűntek fel körülöttünk. Valahogy azt a benyomást keltették, hogy bennünket tartanak szemmel. A szervezkedésbe hozzátvetőlegesen ötven, ha nem éppen hatvan diák lett

bevonva. És hogy is történhetett ez másképpen, akadt közöttük egy áruló is. Ma már mindnyájan tudjuk, ki volt a Júdás: B. D.-ként íródik a monogramja. Ha teljes nevét nem teszem közzé, annak csak egy oka van: sajnálom szegényt. Az lett a sorsa, hogy későbbi élete folyamán már csak egy személyes őrzésre idomított farkaskutya kíséretében mert járni a budapesti utcákon.

Engem nem a lakásunkról vittek el, hanem beidéztek a Tolnai Lajos utcába – akkoriban ott székelt a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Alosztálya. Az idézésen, melyet postás helyett egy borostás képű, bőrkabátos civilszemély kézbesített ki, csak a megjelenési kötelezettség időpontja volt meghatározva, hogy milyen büncselekmény szolgál a kihallgatás tárgyául, arra nem tért ki az értesítés. Édesanyámat nagyon felizgatta a „rendőrségi ügy”, azzal nyugtatgattam, hogy itt másról nem, csak valami mozgó járműre való felugrás következményeiről lehet szó. Semmi az egész! Ő hitt is nekem, meg nem is. Miklós bátyámat azonban, aki a forradalom idején 16 évesen Király Béla rádiója volt a budai hegyekben, részletesen tájékoztattam a valós helyzetről. Így tudta meg később a család, barátok és ismerősök, miben áll a vétek, ami miatt letartóztattak.

Aki még nem volt börtönben, nem ismerheti azt a szorongató érzést, amely egy hézagos vakolatú, már kívülről is ijesztőnek tűnő építményben a vaskapuk és rácsos tolóajtók láttán elfogja az embert. Az épület minden szintje egy külön kis erődítményként volt kiképezve, amelynek a portáit csak kívülről lehetett megnyitni, belülről nem. A kihallgató-szoba a második emeleten volt. Fel-lefelé menet, egy rácsos kapu megnyitása és újlagos lezárása után emeletről emeletre érve másik börtönőr vette át kíséretemet. Érdekesnek tűnt a megfigyelés, hogy amíg az alsóbb szinteken a sötét egyenruhás „smaszerek” – így hívták betyárnyelven a börtönőröket - még pisztollyal voltak felfegyverezve, addig a felsőbb szinteken már csak egy gumibot lógott fegyverként a derékszíjakon. Ennek a szervezeti szabálynak az lehetett az oka, hogy a politikai foglyok, akiket a harmadik emelet zárkáiban őriztek, még a legvalószínűtlenebb lehetőség kihasználása esetén se juthassanak fegyverhez.

Utolsó kísérem gumibotjával rákoppintott egy ajtóra és azt rögtön ki is nyitotta. Intett, hogy lépjek be. A helység feltűnően kicsire volt méretezve. Kopottas bútorok, egy redőnyös szekrény, íróasztal – szék mögötte, szék előtte –, zárt ablak és valami áporodott szag, amely, úgy éreztem, az asztal mögött ülő nyomozó mosatlan hajából árad. A kihallgató alhadnagy, Szverlének hívták – nem is tudom, hogy ismertük meg a nevét, hiszen senkinek be nem mutatkozott –, egy iratcsomóban volt elmélyedve. Hosszú ideig egy pillantásra sem méltatott,

Így alkalmam nyílt rá, hogy alaposan megfigyeljem. Nyiszlett, harminc év körüli ideges mozgású emberke volt, akinek valami mély sértődöttség ült a tekintetében. Ennek az állapotnak személyes sérelem vagy családi probléma lehetett az oka, amelynek – ebben majdnem biztos voltam – semmi köze nem volt a mi ügyünkhöz. „Na, üljön le már!” – mondta egy idő elteltével indulatosan, mintha ez lett volna már a harmadik ilyen irányú felszólítás. Amikor vele szemben, az íróasztal másik oldalán helyet foglaltam, fürkésző pillantást vetett rám: „Azt ugye tudja, miért hívtuk be?”

„Tudom”, válaszoltam gondolkodás nélkül, „Tegnapelőtt felírt a rendőr, mert leugrottam a 63-as villamosról”. A nyomozó nem erre a válaszra várt. Arra számított talán, hogy azt mondom majd, nem tudom és ő ebben az esetben felvilágosított volna. Először meglepődött a mit sem érő kijelentésen, aztán eddig jól álcázott düh fogta el. „Na ne bolondozz, öcsi”, mondta szenvtelenül, „mert mindjárt pofán csaplak!” Ezzel megint elmélyedt az előtte fekvő iratok között, de néha-néha felvetette a tekintetét és mélyre ható pillantásokkal méregetett. Én az ablak felé néztem. Kint őszi szél sütött a nap, a reggeli párák még nem oszlódtak fel teljesen. Jó lett volna másutt lenni. Az a kérdés foglalkoztatott erősen, hogy miről tudnak a nyomozók és miről nem. Nyilvánvalóan Szverle is olyan dolgokat szeretett volna tőlem megtudni, amelyekre az eddigi vizsgálatok során még nem derült fény: Milyen akciókat terveztünk, mit hajtottunk végre, mely személyekkel álltunk kapcsolatban.

A szervezkedés első konspiratív szabálya, amelynek szigorú betartásában mára kezdetekben megállapodtunk, abból a kikötésből állt, hogy mindenki megalkotja ugyan saját kisebb-nagyobb műveleti csoportját, de nevekről és a központi feladatokon túlmenő operatív cselekedetek végrehajtásáról vagy éppen tervéről nem árulunk el egymásnak semmit. Ezt az alapelvet nem magunk ötlöttük ki, így tanultuk az iskolában. Így szervezkedtek, ha igaz, dicső kommunista eleink is a bűnös Horthy-korszak idején. Ez az elv biztosította volna a szervezet korlátlan, hólabdaszerű növekedését és ennek az alaptörvénynek értelmében én is, mint ahogy „bűntársaim”, több titkot rejtegettem magamban. Nem tudta senki, kiket szerveztem be a magam csoportjába, kik mondtak félelemből vagy éppen józan megfontolások alapján, ám a feljelentési kötelezettség büntetendő elmulasztása mellett nemet, azt sem tudta senki, mely barátaimmal hajtottam végre a központilag tervezett röpcédulás akciót.

Szverle megtörte a hallgatást és az iratokból felpillantva, újfent magázólag, rám szólt: „Hát akkor mondja csak meg, a Csukás Endrét ismeri-e?” Ez már egy nagyon is tárgyira törő kérdésnek tűnt, mert Bandi volt a szervezet

számomra ismert körének mindenki által elismert vezetője. „Egy Csuklyás Andrást ismerek”, mondtam, „oda jár a Petőfibe, egy osztállyal feljebb, mint én.”. A név kismértékű megváltoztatásával azt akartam Szverlével elhitetni, hogy Csukást csak felszínesen ismerem. A kis alhadnagy azonban nem dőlt be a cselnek és rám mordult erőlesen: „Azt a személyt, akire mindketten gondolunk, Csukás Endrének hívják, tudja ezt maga nagyon jól! Na, meséljen egy kicsit a kapcsolatokról.”

Nekem még mindig az volt a legfőbb gondom, hogy felmérjem, mit mondhatok el anélkül, hogy valamit is elárultam volna és emellett úgy tegyek, mintha készségesen válaszolnék. Rövidre fogtam tehát magamat és csak annyit jegyeztem meg, hogy időnként találkoztam Bandival és elbeszélgettünk egymással az iskola folyosóján. „Meg az iskolán kívül is”, dühöngött Szverle, „az Ányos meg a Jáky és a többiek társaságában. Ugye?!” Erre a közbevetésre minden kertelés nélkül elismertem, hogy Ányos Aladárt az iskola vívótanfolyamáról ismerem, Jáky Jenővel pedig a Vérmezőn, de néha az iskola illemhelyein is elszívtunk közösen egy-egy cigarettát. A kihallgatás ilyen viszonyok közt folyt tovább. Szverle mindenkire rákérdezett, akit a szervezeten belül megismertem, én pedig válaszoltam kitérően, amennyire csak lehetett. Lassan, bizonytalanul kibontakoztak előttem a hatóságok tudomására jutott információk körvonalai. Nagyrészt olyan eseményekről és megbeszélésekről volt szó, melyekről B. D.-nek is tudomása volt.

A kihallgatás aznapi utolsó témája a tervbe vett rendőrfegyverzés volt. Én csodálkozást színelve tagadtam, hogy egy ilyen akcióról tudomásom lett volna, de Szverle részleteket közölt a megbeszélésekről és rám olvasta, hogy az én ötletem alapján biztosítottunk volna az esemény idejére alibit magunknak. Ez valóban így volt. Javaslatomra megnéztünk volna közösen egy filmet, hogy ismerjük a történetet, az akció idejére pedig vettünk és érvénytelenítettünk volna ugyanabban a moziban egy jegyet. Erről B. D.-nek is tudomása volt. A további kérdések során buta ellentmondásokba keveredtem. A kis Szverle, mintha ezt abban a pillanatban döntötte volna el, felállt és kijelentette, „Ezért a sok hazudozásért letartóztatom!” Ezzel felvette a telefonkagylót és anélkül, hogy tárcsázott volna, csak ennyit szól bele: „Egy visszakísérés lesz a kettesből.” Kis vártatva belépett egy fegyőr. Szverle átjött az íróasztal másik oldalára és megráncigálta a hajamat. „Tudok én másképp is”, mondta a fogai közt sziszegve, „én nem verek, hanem veretek!” Míg a hajamat tépte, nem az ő arcát láttam, hanem az egyenruhását, aki pillantásával egyértelműen valamiféle Szverle által küldött jeladást viszonzott.

Még a második emeleten bekísért az őr egy raktárszerű helységbe, ahol gumibotjával mutogatva felszólított, hogy ürítsem ki a zsebeimet, nadrágszíjamat, cipőfűzőimet adjam le. Egy forint hetven fillér volt nálam, amit szabadulásom napján nadrágszíjammal, cipőfűzőmmel együtt hiány nélkül visszakaptam. A fegyőr, aki a harmadik emeletre felkísért, egy parasztos kinézetű, nagybajszú férfi volt és az illatról ítélve, mely körülengte, szalonát reggelizett vereshagymával. Úgy vettem észre, hogy kopottas egyenruháját már egy kissé kihízta. Azt, hogy a pálinka élvezetéhez tagadhatatlan vonzódás fúzi, vizenyős pillantása árulta el. Futólag felöltött bennem, hogy ez a vérmes kinézetű, kövérkés ember jobban illene egy lovaskocsi bakjára, mint bármely más környezetbe. Lehet, hogy ezt a benyomást egy érzület váltotta ki bennem, mely azért jött létre, mert amíg a lépcsőket szedve felfelé haladtam, ő mögöttem jövet gumibotjával nagyokat sújtott a hátamra, miközben ritmikusan kurjongatta, „Kocogás, kocogás, azanyád hídrobbantó héccencségit!” Így ismertem meg a fegyőrt, akinek a rabok közt „Hídrobbantó” volt a gúnyneve.

A zárka, ahová betessékelt, egy talán kétszer három méteres cella volt, egy priccse, zámollyal és egy a fairól lecsapható asztalkával berendezve. Az ajtóval szemben, elérhetetlen magasságban egy rácsos ablakocská engedte be a nappali világosságot, míg a mennyezet közepén egy meztelen égő csüngött. A nagy vasajtó mellett, amely a cellát majdnem egész szélességében lezárta, a sarokban egy fedéllel ellátott vödör állt. Vajon a börtönök eme berendezési tárgyára gondolt-e József Attila, vetődött fel bennem, amikor a verssort: „Gondoljatok a bűdös kiblire”, leírta.

Ha ma, ötven év elmúltával megpróbálom felidézni, milyen érzelmek uralkodott el rajtam szabadságvesztésem első napjaiban, akkor a szomorúság és meggyötörtség érzete jut elsősorban eszembe. Ez a hangulat tudatosította bennem, hogy valami megszűnt, sorsszerű végzetességgel eltűnt életemből: véget ért az ifjúkor, minden átmenet nélkül. Ott találtam magamat a felnőttek között védtelenül, a rám erőszakolt és magamra rótt felelőségek jegyében. Ez a belülről megnyíló, félelmeiktől nem mentes érzékenység felébresztett bennem egy újfajta tudatosságot is. Bizonyos fogalmak, melyeket addig csak a szavak ereje által és nem sajátomnak mondható élményként ismertem, színes érzéketességgel szőtték át gondolatvilágomat. Az ellentmondások, amelyek e két egymástól merőben eltérő világ találkozásának eredményeként hatottak rám, Wolfgang Borchert soraira emlékeztettek, aki a „Kutyatejfü” című elbeszélésben számol be arról, mit érzett, amikor becsapták mögötte a zárkaajtót: „Összezártak azzal a lényvel, amelyetől leginkább félek: saját magammal.”.

Estefelé egyfolytában arra kellett gondolnom, hogy otthon hiába várnak. A magam gondjaival valahogy csak megbirkóztam volna, de az elképzelés, hogy édesanyám mennyire aggódhat, nagyon elkésérett. Az ágy szélén ültem és a könnyeket felnőtt férfihoz egyáltalán nem méltó módon csurgattam, amikor kintről lekapcsolták a villanyt. Reggel ajtócsapkodásra ébredtem. A zaj a folyosó másik végéről közeledett: Ajtónyitás..., ajtócsukás, és a kettő között egy unott, de nagy erejű férfihang: „Kérelem..., panasz!” Mindig csak ez a két szó, változatlan hangerővel, változatlan hanglejtéssel. A hangok egyre közeledtek. Amikor az én zárkam ajtaja is kinyílott, egy elhízott őrmesternő és egy pozsgás képű szemüveges úr látványa tárult elé. A középkorú, kissé hajlott tartású férfi rám tekintett, de semmifajta érdeklődés nem ült a szemében. Jó szabású, begombolt öltönyt viselt, amelynek majdnem olyan színe volt, mint a testes őrmesternő egyenruhájának. Hozzám is bekiáltott: „Kérelem..., panasz!” És mielőtt felfoghattam volna, miről is van szó, becsapta az ajtót. Máig sem tudom, ki volt az illető és mi lehetett az értelme annak a rövidke színjátéknak, amely a zárka ajtajában vizsgálati fogságom ideje alatt nap mint nap rendre megismétlődött.

Reggelire malátakávét adtak kevés cukorral, kevés tejjel, egy szelet üres kenyérral. Nem kis csodálkozásomra benyújtottak öt darab cigarettát is. Ez ugyan kellemes meglepetésként érintett, mégsem tudtam rágyújtani, mert nem volt mivel. A probléma a délelőtti órák folyamán megoldódott. Valaki elfordította az ajtóba mélyesztett lesőlyuk borítólemezt és égő öngyújtót tartott a nyílás elé. A háttérben az őrmesternő kövérkés orcáját pillantottam meg. Nem voltam még szenvedélyes dohányos, de most nagyon megörültem a lehetőségnek. Anyám, mint a legtöbb vele egykorú édesanyja, noha ő maga sokat cigarettázott, nekem még tiltotta a nikotin élvezetét. Emiatt azonban nem éreztem az adott pillanatban egy csepp lelkiismeret-furdalást sem. A tényleges problémák sokkal nagyobb súllyal nehezdedtek rám, addig ismeretlen kétségek, feloldhatatlan feszültségek gyötörtek. Az a belátás, hogy a helyzet megoldását a szabadulás reményébe vetett hitemtől nem várhatom, hamarosan világossá vált előttem. Pontosan tudtam, hogy amit az elkövetkezendő hetek, hónapok, talán évek hoznak, csak úgy tudom majd elviselhetővé tenni, hogy az ismeretlen erővonalaknak, melyek a jelent meghatározzák, a külső körülményektől függetlenül formálok arculatot.